

راهکارهای مقابله با ازدواج سفید از منظر قرآن و روایات

عظیم عظیم پور مقدم* فاطمه پای نژاد**

چکیده

خانواده یکی از مهم‌ترین پایه‌های اساسی جامعه است که با ازدواج شکل می‌گیرد. اهمیت این نهاد به حدی است که در قرآن و روایات به ارتباط بین اعضای آن از ابتدای تشکیل توجه ویژه شده و دستورات ویژه‌ای برای آن مقدر شده است. در طول زمان، عوامل متعددی روال طبیعی و فطری ازدواج را دگرگون ساخته و تا حدودی آن را از حالت شرع و عرف خارج کرده است. کاهش معنویت، دنیاگرایی، بی‌تعهدی طرفین و موانع اقتصادی از موارد مهمی است که در ایجاد این تغییرات و شکل‌گیری پدیده‌ای نظیر ازدواج سفید (نوعی زندگی زناشویی و برقراری رابطه جنسی بدون ثبت رسمی پیوند ازدواج) نقش داشته است. این مقاله با روش تحلیلی-توصیفی راهکارهایی را برای پیشگیری از گسترش ازدواج سفید از منظر آیات و روایات پیشنهاد داده است. نتایج پژوهش مؤید آن است که تمسک به قرآن و معنویت، گسترش آشنایی با فرهنگ آموزه‌های دینی، رعایت حیا و عفت، اهتمام و پایبندی به سبک زندگی اسلامی و الگو قراردادن زندگی پیشوایان معصوم (علیهم‌السلام) مانع از شیوع این شکل از ارتباط حرام با عنوان ازدواج سفید در جامعه می‌شود.

واژگان کلیدی

ازدواج سفید، وظایف دولت، وظایف مردم، ساده‌زیستی، ازدواج موقت.

*. استادیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (Azimpour60@yahoo.com)

** کارشناس ارشد تفسیر قرآن دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (نویسنده مسئول) (papinejad92@gmail.com)

تاریخ دریافت: ۹۸/۳/۶ تاریخ پذیرش: ۹۸/۶/۲۵

۱. مقدمه و بیان مسئله

در هر کشوری، تشکیل خانواده به مقتضای آداب و رسوم و قوانین پذیرفته شده‌ی داخلی، تعریف خاص خود را دارد. در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران - که منبعث از نظام فکری اسلام است - ازدواج برای تشکیل خانواده لازم است، بنابراین گردهم آمدن گروه‌هایی از افراد در کنار یکدیگر بدون نکاح شرعی، خانواده محسوب نمی‌شود (جاوید و مهاجری، ۱۳۹۷: ۱۰).

همه‌ی ادیان الهی بر ازدواج سفارش کرده‌اند. مکتب اسلام نیز بر وقوع این امر آسمانی تأکید فراوان داشته است. در طول تاریخ، تلاش‌های بسیاری انجام شد تا صورت‌های نامشروع و غیرقانونی از این پیوند الهی بروز و ظهور یابد. اسلام ضمن تمییز صورت‌های مشروع این نهاد مقدس از صورت‌های نامشروع آن، به همان میزان که بر تحقق صورت‌های مشروع آن تأکید کرد، بر صورت‌های نامشروع آن مهر بطلان زده و از وقوع آن به شدت نهی فرموده است.

وقوع انقلاب صنعتی و شکل‌گیری مدرنیته در غرب «تحولات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، اخلاقی، علمی و ایدئولوژیکی (برابری، آزادی، مطرح‌شدن فردیت)، را در سراسر جهان به وجود آورد. مدرنیته‌شدن کشورهای جهان سوم از جمله ایران، نهادهای اجتماعی همچون خانواده را تحت تأثیر قرار داد. براین اساس ازدواج نیز به‌عنوان مبنای تشکیل خانواده دچار تغییر و تحول شد. تغییراتی که موجب شده تا مردان و زنان نگرش نوینی از پیوند زناشویی و ازدواج داشته باشند» (کاملی‌پور، ۱۳۸۸: ۷۶). با این نوع نگاه، اقسامی از مدل‌های جدید ازدواج به وجود آمد. جامعه‌ی مدرن و به ویژه غرب تلاش کرد تا به ارتباط نامشروع زن و مرد وجهی مشروع داده و با تأسیس نام‌های جدیدی چون هم‌باشی، هم‌خانگی و یا اصطلاح «ازدواج سفید» آن را موجه جلوه دهد. منظور از هم‌خانگی یا هم‌بالینی رابطه‌ی صمیمی و عاطفی بدون ازدواج با یکدیگر است. در هم‌خانگی، پایبندی به شریک زندگی جنبه‌ی عاطفی دارد، نه قانونی (گیدنز، ۱۳۷۳: ۷۹). آسیب‌های این ارتباط غیرقانونی و غیرشرعی همچون سست‌شدن بنیاد خانواده، کاهش ازدواج رسمی، افزایش روابط جایگزین ازدواج و عوارض جسمی و روحی ناشی از آن، کاهش فرزندآوری و افزایش انحرافات اخلاقی در جامعه این ضرورت را ایجاد کرد تا در پژوهش حاضر به این پرسش پاسخ داده شود که با توجه به اهمیت ازدواج و اشاره به آثار و فواید آن در قرآن^۱ و با توجه به

۱. «و من آیاته أن خلق لكم من أنفسكم أزواجا لتسكنوا إليها...» (روم: ۲۱)؛ «و از نشانه‌های او این است که برای شما از جنس خودتان (نه از فرشتگان و نه از اجنه و غیر آنها) همسرانی آفرید که در کنار آنها آرامش یابید». «یا ایها الناس اتقوا ربکم الذی خلقکم من نفس واحدة و خلق منه أزواجها و بث منه ما جالا كثيرا و نساء...» (نساء: ۱)؛ «ای مردم! از (مخالفت) پروردگارتان بپرهیزید! همان کسی که همه شما را از یک انسان آفرید و همسر او را (نیز) از جنس او خلق کرد و از آن دو، مردان و زنان فراوانی

اینکه قرآن خود را «تبیانا لكل شیء» (نحل: ۸۹) و «ان هذا القرآن یهدی للتی هی اقوم» (اسراء: ۹) معرفی کرده است، راهکارهای عملی برای پیشگیری و مقابله با این پدیده‌ی شوم و سیاه - که به نادرست ازدواج سفید نامیده شده - چیست؟ پژوهش حاضر با روش توصیفی و تحلیلی انجام شده است که در راستای گردآوری اطلاعات مدنظر منابع مختلفی شامل کتب، مقالات، پایان‌نامه‌ها، اسناد و نرم‌افزارها و منابع اینترنتی استفاده شد.

۲. پیشینه‌ی پژوهش

پدیده‌ی ازدواج سفید در ایران پدیده‌ای جدید و نوپاست. بدین جهت تعداد کمی از محققین این پدیده را بررسی و واکاوی کرده‌اند.

شمس‌اللهی پژوهشی با عنوان «بررسی جامعه‌شناختی نگرش جوانان نسبت به شکل‌های نوظهور خانواده با تأکید بر زوج‌زیستی در شهرستان همدان» با روش کیفی انجام داد. نتایج پژوهش حاکی است که مظاهر نوگرایی به‌ویژه فردگرایی و صنعتی‌شدن و جایگزینی ارزش‌های فرامادی به‌جای ارزش‌های مادی از علل گرایش جوانان به شکل‌های نوظهور خانواده است. همچنین براساس یافته‌های این تحقیق، باورها و زمینه‌های اعتقادی و فرهنگی-اجتماعی مساعدی درباره‌ی اهمیت نهاد خانواده در جامعه‌ی آماری تحقیق وجود دارد که می‌توانند در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های آینده برای کنترل شدت آسیب‌های خانواده و میزان طلاق نقش مؤثری داشته باشند (شمس‌اللهی، ۱۳۹۵).

حسینی در مقاله‌ای با عنوان «حل بحران ازدواج سفید بر مبنای فقه اسلامی» بیان می‌کند که اسلام حل این بحران را در ازدواج موقت می‌داند، ازدواجی که ضمن رسمی بودن، در آن حقوق هر دو طرف به‌خصوص زن حفظ می‌شود. متأسفانه این نوع ازدواج در فرهنگ ما پذیرفته‌نشده و دستاویزی برای هوس‌بازی قرار گرفته است. برای جلوگیری از بحران ازدواج سفید باید موانع ازدواج دائم برداشته و برای ازدواج موقت فرهنگ‌سازی انجام شود (حسینی، ۱۳۹۶).

علی‌آبادی، شفیایی و زرقی در مقاله‌ای با عنوان «ازدواج سفید از دیدگاه اسلام و دانشجویان» با اشاره به برخی از انواع ازدواج‌ها، به تبعات گناه ناشی از ازدواج سفید، زنا و فرزند نامشروع پرداخته و براساس جامعه‌ی آماری مورد نظر وی پسران به این ارتباط بیشتر تمایل دارند (علی‌آبادی، شفیایی و زرقی، ۱۳۹۶).

رضایی در مقاله‌ی «ازدواج سفید یا هم‌باشی سیاه»، ازدواج سفید را یکی از چالش‌های جدید در جامعه بیان می‌کند و به آسیب‌های آن مانند تحمیل هزینه‌ی اضافی بر جامعه برای پرورش فرزندان این ارتباط، کم شدن اعتماد زوجین به یکدیگر، زیاد شدن احتمال طلاق، کم شدن شادی و نشاط زوجین اشاره کرده است (رضایی، ۱۳۹۴).

صفایی در مقاله‌ی «بررسی جنبه‌های روان‌شناختی ازدواج سفید در میان جوانان» برخی علل ازدواج سفید را بررسی و خانواده را بهترین مؤلفه برای جلوگیری از این روابط معرفی کرده است (صفایی، ۱۳۹۵).

ملاحظه می‌شود که پژوهش‌های حاضر با رویکردهای جامعه‌شناسی و روان‌شناسی ازدواج سفید را بررسی کرده‌اند؛ لذا این پژوهش در نظر دارد، از منظر قرآن و روایات این موضوع را بررسی و تبیین کند.

۳. تاریخچه‌ی ازدواج سفید

در چند دهه‌ی اخیر، نهاد «خانواده» در جهان تحولات گسترده‌ای داشته است؛ تحولاتی که ریشه‌های آن را باید در «انقلاب جنسی» اواخر دهه‌ی ۱۹۶۰ در کشورهای اروپایی و امریکایی جست‌وجو کرد که به تدریج به تغییر گفتمان جنسی و تغییر اساسی در نگرش‌ها، اخلاق و رفتار جنسی در بسیاری از کشورهای غربی منجر شد. مهم‌ترین نتایج انقلاب جنسی در غرب، گسترش روابط جنسی پیش از ازدواج در این کشورهاست، روابطی که به تدریج نقاط دیگر جهان را نیز فراگرفت. این انقلاب، با اسطوره‌زدایی از رابطه‌ی جنسی آن را به امری عادی و معمولی تبدیل کرد که به راحتی قبل از ازدواج دست‌یافتنی است. در این دوره، ارضای «نیاز جنسی» از اتکا به «ازدواج» جدا شد، اما گسترش روابط جنسی پیش از ازدواج زمینه را برای تغییرات تعیین‌کننده‌ی بعدی مهیا و زمینه‌های اجتماعی لازم را برای پیدایش الگوهایی چون هم‌خانگی فراهم کرد (آزادارمکی و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۵). رابطه‌ای که در دهه‌ی ۱۹۶۰ بسیار کم و نادر بود، امروزه در سراسر آمریکا و اروپا به‌ویژه در بین جوانان افزایش یافته است.

ایران نیز از تغییرات اجتماعی فرهنگی اتفاق افتاده در جهان مصون نمانده است، به گونه‌ای که خانواده‌های ایرانی نیز در صد سال اخیر با قرار گرفتن در فرایند نوسازی در عرصه‌های گوناگون و از جمله مناسبات بین دو جنس - در فرایند کشمکش فرهنگی الگوهای سنتی و مدرن - به مرحله‌ی انتقالی وارد شده‌اند و ضمن حفظ برخی از عناصر سنتی خود، برخی ویژگی‌های جامعه‌ی

جدید را نیز دریافت کرده‌اند (کوثری و عسگری، ۱۳۹۴: ۶). در واقع، تغییرات ارزشی سال‌های اخیر در مناسبات اجتماعی تأثیرگذار بوده و تبعات متعددی برای جامعه به همراه داشته است. ورود و گسترش رسانه‌های ارتباطی به‌ویژه اینترنت در ایران سبک زندگی‌های متفاوتی را آفریده و ارزش‌های گوناگونی را شکل داده است. در این میان با بغرنج شدن مسائل اقتصادی، افزایش سن ازدواج و همچنین ورود ارزش‌های جهانی از طریق ابزارهای ارتباطی به تدریج در میان جوانان ایرانی رفتارهای جدیدی بروز کرده است که از مهم‌ترین آنها گسترش روابط جنسی پیش از ازدواج است. هرچند روابط پیش از ازدواج در ایران با انگیزه‌های گوناگون و در قالب الگوهای متفاوت شکل گرفت که یکی از شکل‌های رابطه‌ی پیش از ازدواج، پیدایش الگوی «هم‌خانگی» است (آزاد ارمکی و همکاران، ۱۳۹۱: ص ۴۹).

۴. تعریف مفاهیم

۴-۱. ازدواج

ازدواج در لغت از ریشه‌ی «زوج»، مصدر ثلاثی مزید از باب افتعال و نکاح از مصدر باب مفاعله «نکح، ینکح» است. زوج در وضع اولیه‌اش به معنای قرین، همراه و همنشین است و به هریک از دو جنس مذکر یا مؤنث حیوانات «زوج» و به هر دو آنها «زوجان» گفته می‌شود (فراهیدی، ۱۴۱۰: ج ۱، ص ۱۶۶). در کتب لغت اساساً به هر فرد که مقترن و همراه با فرد دیگری (مشابه یا متضاد با آن) باشد، زوج آن اطلاق شده است (زبیدی، ۱۳۶۹: ج ۶، ص ۲۱). معنای اصطلاحی ازدواج در لغت‌نامه چنین بیان شده است:

ازدواج، رابطه‌ی حقوقی است که برای همیشه یا مدت معین به وسیله‌ی عقد مخصوص بین زن و مرد حاصل شده و به آنها حق می‌دهد که از یکدیگر تمتع جنسی ببرند (معین، ۱۳۷۶: ج ۱، ص ۲۱۶).

به عبارت دیگر، ازدواج، به لحاظ اجتماعی شناخته شده و به لحاظ قانونی واحد تأیید شده است که از یک مرد و یک زن تشکیل می‌شود (بستان، ۱۳۸۳: ۱۷).

۴-۲. ازدواج در آیات قرآن

در آیات مربوط به ازدواج بنابر قرینه‌های موجود دو مفهوم از نکاح برداشت می‌شود؛ برای مثال در تفسیر آیاتی همچون «وانکحوا الایامی منکم..» (نور: ۳۲) و «یا ایها الذین آمنوا اذا نکحتم المومنات..» (احزاب: ۴۹) منظور از «نکاح» زنان، عقد کردن آنهاست (طباطبائی، ۱۳۷۴: ج ۱۶، ص ۵۰۲).

در برخی آیات نیز معنای دیگری از نکاح، یعنی وطی و نه عقد مدنظر است؛ برای مثال در آیه‌ی «فان طلقها فلا تحل له من بعد حتی تنکح زوجا غیره...» (بقره: ۲۳۰) این موضوع استنباط می‌شود. منظور از جمله «حتی تنکح زوجا غیره» این است که هم باید به عقد شوهری دیگر درآید و هم آن شوهر او را وطی کند و عقد به تنهایی کافی نیست (همان، ج ۲، ص ۳۵۴). بنابراین معنای دیگر نکاح، یعنی وطی، در این آیه مدنظر است.

۳-۴. ازدواج سفید در لغت و اصطلاح

براساس دیدگاه جامعه‌شناسی، ازدواج را می‌توان رابطه‌ی جنسی بین دو نفر (از جنس مخالف) تعریف کرد که از نظر اجتماعی پسندیده و به رسمیت شناخته شده است (گیدنز، ۱۳۷۳: ۷۸۱). واژه‌ی سفید در لغت‌نامه این چنین تعریف شده است:

آنچه به رنگ برف یا شیر باشد؛ سفید روشن‌ترین رنگ‌ها و رنگی است خارج از دسته‌ی اصلی و فرعی؛ این رنگ را به هر رنگ دیگر اضافه کنند آن را روشن‌تر می‌کند (معین، ۱۳۷۶: ج ۲، ص ۱۸۹۱).

با توجه به معانی جداگانه این دو کلمه، در نگاه اول یک زندگی زیبا به ذهن متبادر می‌شود؛ به عبارت دیگر، معنای لغوی این عبارت، مفهومی پاک و مقدس است. برای رسیدن به درک صحیح از این عبارت لازم است، تعریف اصطلاحی آن بررسی شود. الفاظ و مفهوم این عبارت، دلالت بر زندگی مشترک بدون ازدواج دارد که تعهد و استحکامی در آن نیست و دو طرف خود را در برابر هم پایبند و مسئول نمی‌دانند و سوءاستفاده در آن زیاد است (قتبریان، ۱۳۹۶: ۱۷۱). در فرهنگ آکسفورد، ارتباط و روابط جنسی بدون ازدواج را Cohabitation یا هم‌باشی می‌گویند. هم‌باشی نوعی زندگی زناشویی و برقراری رابطه‌ی جنسی بدون ثبت رسمی پیوند ازدواج است که برخی آن را «ازدواج سفید» نامیده‌اند (رضایی، ۱۳۹۴: ۵۱). در هم‌باشی زن و مرد با یکدیگر هم‌خانه می‌شوند، درحالی که مدت‌زمانی که قرار است باهم زندگی کنند معلوم نیست و عمل آنها غیرقانونی است (نصرتی‌نژاد و بهرامی، ۱۳۹۶: ۳۷).

۵. راهکارهای قرآنی و روایی در مواجهه با ازدواج سفید

مدرنیته و تجددگرایی نه‌تنها در جامعه‌ی غرب بلکه در سایر جوامع از جمله ایران، در زندگی اجتماعی، اخلاقی، فرهنگی و خانوادگی تحولاتی به‌وجود آورده که پیامدهای مثبت و منفی‌ای را در پی داشته است؛ این دگرگونی‌ها در تغییر سبک زندگی مشترک و طرز تفکر افراد درباره‌ی

روابط جنسی تأثیر مستقیم داشته است، به طوری که در جامعه سبک‌های جدیدی از ازدواج و تشکیل خانواده را دربرداشته است. یکی از تعاریف نو، ازدواج سفید یا هم‌باشی است که رواج و شیوع این نوع از روابط آسیب‌هایی نظیر کاهش ازدواج، کاهش فرزندآوری، عدم مسئولیت‌پذیری نسبت به یکدیگر و... را برای جامعه و به‌ویژه خانواده‌ها به‌همراه دارد.

برای پیشگیری از گسترش روابط آزاد بدون ازدواج و اجتناب از پیامدهای ناگوار آن برای فرد و جامعه، بازگشت به دین، استمداد از کلام وحی و روایات معصومین (علیهم‌السلام) ضروری است؛ بدین منظور این راهکارها از دو بعد مادی و معنوی در آیات و روایات بررسی شده، در بخش نخست، به وظایف دولت‌ها و مردم در کمک به افزایش ازدواج از نظر اقتصادی و جنبه‌ی فرهنگ‌سازی آن پرداخته و در ادامه مسائل معنوی که بیشتر ابعاد پیشگیرانه و جلوگیری از افزایش فساد و فحشا در جامعه دارد، بررسی شد.

۱-۵. وظایف دولت

در راستای راهکارهای قرآنی و روایی در مواجهه با ازدواج سفید، دولت وظایفی چون فراهم‌سازی مقدمات ازدواج جوانان و فرهنگ‌سازی تسهیل امر ازدواج را بر عهده دارد که در ادامه به آن پرداخته می‌شود.

۱-۱-۵. فراهم‌سازی مقدمات ازدواج

«و انکحوا الایامی منکم و الصالحین من عبادکم و امائکم...» (نور: ۳۲)؛ «(ای اولیاء جوانان) عذب‌ها و بی‌همسرانتان را و از بندگان و کنیزانتان آنهایی را که صلاحیت ازدواج دارند همسر دهید...». در این آیه خداوند می‌فرماید: «انکحوا» (آنها را همسر دهید) با اینکه ازدواج یک امر اختیاری و بسته به میل طرفین است، مفهومش این است که مقدمات ازدواج آنها را فراهم کنید (مکارم شیرازی، ۱۳۷۲: ج ۱۴، ص ۴۵۷). آیت‌الله جوادی آملی معتقد است.

یک‌وقت است که شخصی ازدواج نمی‌کند، او یک مشکل شخصی دارد باید هدایتش کرد، یک‌وقت است جامعه‌ای ازدواج نمی‌کند که در راه انقراض اند، آن جامعه اگر جامعه الحادی باشد، جامعه شرک باشد، افسوسی بر رفتن اینها نیست، چون نفرین حضرت نوح (علیه‌السلام) همیشه در راه است که «رب لا تذر علی الارض من الکافرین دیارا»، این افسوسی ندارد، اما اگر یک امت اسلامی که پیرو قرآن و عترت بود در معرض تهدید بود، جنگ هفت هشت ساله را پشت سر گذاشت و آن جنگ را جوان‌ها اداره کردند و اگر خدایی نکرده چنین حادثه‌ای پیش بیاید باید جوان‌ها اداره بکنند، یک چنین جامعه‌ای است،

این چنین جامعه اگر چنانچه به ترک ازدواج مبتلا شد یا در اثر مشکل مالی یا جهات دیگر، اینجا فرمایش مرحوم علامه طباطبایی در مصابیح کاملاً ظهور دارد که بر حاکم واجب است که اینها را وادار به ازدواج کند و وسیله‌اش را فراهم کند، این دیگر امر فردی نیست (جوادی‌آملی، ۱۳۹۴ به نقل از <http://javadi.esra.ir>).

بنابراین فراهم‌سازی مقدمات ازدواج بر عهده‌ی مسئولین، والدین و اقشار مختلف مردم - که توانایی آن را دارند - است. همچنین برای جلوگیری از انحرافات اجتماعی در جامعه و ایجاد روابط مشروع و سالم باید علاوه بر فرهنگ‌سازی و ایجاد محیط سالم تا حد توان از مشکلات اقتصادی ازدواج نیز کاسته شود. از آنجا که دولت بیشترین امکانات موجود در جامعه را در دست دارد، می‌تواند به این امر کمک شایانی کند. در قانون اساسی و همچنین در قانون «تسهیل ازدواج» مصوب ۱۳۸۴/۱۰/۰۷ به این وظایف اشاره شده است که در صورت اجرای تنها بخشی از مواد آن، تحولات چشمگیری در ازدواج رخ خواهد داد. برخی از وظایف قانونی دولت در تحقق امر ازدواج به شرح زیر است:

اصل (۱۰) قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بیان می‌کند:

از آنجا که خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی است، همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوط باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد.

قانون‌گذار در قانون تسهیل ازدواج مصوب سال ۱۳۸۴ در مواد ۱ تا ۳ چنین مقرر کرده است:

ماده ۱- به منظور توانمندسازی جوانان برای تشکیل خانواده، دولت مکلف است صندوق اندوخته ازدواج جوانان را ایجاد نماید و اساسنامه صندوق شامل ماهیت صندوق، منابع مالی، ارکان، شرح وظایف صندوق و نحوه عضویت در آن ظرف سه ماه از تصویب این قانون توسط دولت تهیه و جهت تصویب به مجلس شورای اسلامی ارائه می‌شود.

ماده ۲- دولت مکلف است علاوه بر استفاده از منابع بودجه سنواتی پیش‌بینی شده، از محل «صندوق اندوخته ازدواج جوانان» به مزدوجین نیازمند به اجاره مسکن، حسب تشخیص کمیته سامان ازدواج با توجه به امکانات صندوق، وام ودیعه مسکن پرداخت کند.

ماده ۳- با تأکید بر روش‌های انبوه‌سازی، کوچک‌سازی، ارزان‌سازی و استفاده از روش‌های نوین ساخت در امر مسکن، دولت مکلف است علاوه بر بهره‌مندی از تسهیلات متداول و رایج فعلی (انبوه‌سازی و اجاره به شرط تملیک) از طریق نهادهای عمومی نظیر شهرداری و

اوقاف و امور خیریه و با بهره‌گیری از همکاری و امکانات وزارت مسکن و شهرسازی و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و استفاده از زمین‌های دولتی یا زمین‌های اهدایی خیرین، واحدهای ساختمانی به‌عنوان «مسکن موقت» احداث کرده و آنها را در اختیار زوج‌های جوان با اجاره مناسب قرار دهد. مدت استفاده هر زوج متقاضی از این واحدها حداکثر سه سال است.

رهبر انقلاب نیز در سیاست‌های ابلاغی خانواده که به رؤسای قوای سه‌گانه و رئیس مجمع تشخیص مصلحت نظام ابلاغ شده، در برخی از بندها به تسهیل در امر ازدواج اشاره کرده‌اند:

بند ۴ - ایجاد نهضت فراگیر ملی برای ترویج و تسهیل ازدواج موفق و آسان برای همه دختران و پسران و افراد در سنین مناسب ازدواج و تشکیل خانواده و نفی تجرد در جامعه با وضع سیاست‌های اجرایی و قوانین و مقررات تشویقی و حمایتی و فرهنگ‌سازی و ارزش‌گذاری به تشکیل خانواده متعالی براساس سنت الهی.

ماده (۱۰۲) قانون برنامه‌ی ششم توسعه نیز در این موضوع دولت را مکلف کرده است:

ماده ۱۰۲ - دولت موظف است براساس سیاست‌های کلی جمعیت و خانواده و سند جمعیت مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی با همکاری نهادهای ذی‌ربط به‌منظور تقویت و تحکیم جامعه‌ای خانواده‌محور و تقویت و تحکیم و تعالی خانواده و کارکردهای اصلی آن با رعایت شاخص‌های الگو و سبک زندگی اسلامی-ایرانی با ایجاد سازوکارها و تأمین اعتبارات لازم در قالب بودجه سنواری اقدامات ذیل را به‌عمل آورد:

الف) زمینه‌سازی مناسب جهت کنترل و کاهش میانگین سن ازدواج به میزان ۱۰٪ نسبت به سال پایه در طول اجرای قانون برنامه؛

ب) پشتیبانی و حمایت از ترویج ازدواج موفق، پایدار و آسان، فرزندآوری و تربیت فرزند صالح، ارزش دانستن ازدواج و فرزندآوری از طریق تمهید و سازوکارهای قانونی و اعطای تسهیلات و امکانات؛

ج) آموزش و مشاوره مستمر و مسئولانه نوجوانان و جوانان با اولویت خانواده‌ها قبل، حین و دست‌کم پنج‌سال پس از ازدواج توسط همه دستگاه‌های ذی‌ربط، به‌ویژه وزارتخانه‌های آموزش و پرورش، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، ورزش و جوانان، سازمان بهزیستی، مؤسسات آموزشی عمومی و آموزش عالی دولتی و غیردولتی، سازمان نظام روانشناسی و مشاوره و سایر نهادهای ذی‌ربط با برخورداری خدمات مشاوره و روانشناسی از تسهیلات و مزایای بیمه‌های پایه و تکمیلی.

۵-۱-۲. فرهنگ‌سازی ازدواج آسان

در گذر زمان و با تحولات اجتماعی و ارتباطی، فرهنگ جوامع دستخوش تحولات گوناگونی شده است، تا آنجا که برخی از تبدلات باعث تغییر گسترده‌ای در برخی از جوامع کوچک شده است. مراسمی که خیلی ساده و بی‌تکلف برگزار می‌شد، امروزه به مشکلی برای جوانان تبدیل شده است. برای گذر از این بحران یکی از مؤثرترین کارها فرهنگ‌سازی در آسان‌سازی ازدواج است. در ماده (۵) قانون تسهیل ازدواج به برخی از نکات مهم مسائل فرهنگی اشاره شده است. این ماده مقرر می‌دارد:

دولت مکلف است به‌منظور تکریم و ترویج سنت حسنه نبوی ازدواج، فرهنگ‌سازی و ترویج الگوهای مطلوب، با استفاده از امکانات رسانه ملی و دستگاه‌های فرهنگی و آموزشی اقدامات ذیل را انجام دهد:

الف) تصحیح باورها و آداب و رسوم مانع و مزاحم ازدواج جوانان در مناطق کشور؛

ب) تشویق جوانان و خانواده‌ها به برپایی جشن‌های گروهی و کاهش هزینه‌های تشریفات مراسم ازدواج؛

ج) روز اول ذی‌الحجه (روز ازدواج امیرالمؤمنین «ع» و فاطمه زهرا «س») به‌عنوان روز ازدواج جوانان نام‌گذاری شود؛

د) طرح مباحث مربوط به چگونگی تشکیل خانواده و روش‌ها و آداب همسرگزینی و ازدواج آسان و شرعی از طریق رسانه‌های گروهی، صداوسیما، کتب درسی مقطع متوسطه (سال سوم و پیش‌دانشگاهی) و آموزش عالی.

۵-۲. وظایف مردم

بدون شک، بررسی مردم و نقش آنها در تمام عرصه‌های فرهنگی یکی از متغیرهای مهم و اثرگذاری است که در واکاوی هر پدیده‌ی فرهنگی در اولویت قرار دارد. در ادامه نقش مردم در پیشگیری از گسترش ازدواج سفید از منظر آیات و روایات بررسی می‌شود.

۵-۲-۱. ترغیب به ساده‌زیستی

اسلام سفارش می‌کند که ازدواج باید آسان و ساده و بدون تجملات و رسوم غلط انجام شود تا طبقات پایین اجتماع نیز بتوانند خانواده تشکیل دهند. یکی از مشکلات مهم بر سر راه ازدواج جوانان هزینه‌های گزاف برگزاری جشن‌ها و رسوم است که بسته به نوع فرهنگ خانواده‌ها متفاوت است.

مواردی چون تعیین مهریه‌های سنگین و غیرمعتاد، تعیین شروط دشوار برای مرد از طرف خانواده‌ی دختر همچون مالکیت منزل و ماشین، برقراری جشن ازدواج در مکان‌های گران‌قیمت و تجملات و اسراف در جشن، تهیه‌ی جهیزیه‌های سنگین و ایجاد حسادت در دیگران و تلاش برای تقلید از آن، همه و همه از جمله مواردی است که با روح اسلام ناسازگار است. به‌همین دلیل در روایت آمده که بهترین ازدواج‌ها آن است که آسان‌تر انجام شود. امام صادق (ع) می‌فرماید: «الرزق مع النساء و العیال» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۵، ص ۳۳۰)؛ «روزی همراه همسر و فرزند است». پیامبر اکرم (ص) بر سبک گرفتن مهریه سفارش فرمودند: «خیر الصداق ایسره»؛ (بهترین مهریه، سبک‌ترین آن‌هاست)، (پابنده، ۱۳۹۰: ۴۶۷). مهریه‌ی سنگین از همان ابتدا یکی از اسباب اختلافات زن و شوهر را ایجاد می‌کند، همچنین با تضعیف رابطه‌ی زن و شوهر، موجب نافرمانی زن از شوهر می‌شود. امام صادق (ع) در این باره فرمودند: «بدیمنی و بی‌برکتی در سه چیز است: زن و... اما بی‌برکتی زن به این است که مهریه‌اش زیاد و در برابر شوهرش نافرمان باشد» (حر عاملی، ۱۴۰۹: ج ۱۵، ص ۶۷). طبق کلام امام صادق (ع)، مهریه‌ی سنگین و نافرمانی زن دو موضوع است که با هم در ارتباطند.

۷۹

امام علی (ع) درباره‌ی علت تأکید بر مهریه‌ی سبک می‌فرماید: «لَا تَغَالُوا فِي مَهْرِ النِّسَاءِ فَتَكُونَ عِدَاوَةً» (همان، ج ۱۵، ص ۱۱)؛ «مهریه‌ی زنان را سنگین نگیرید که موجب کدورت و دشمنی می‌شود». آشنایی با الگوهای اسلامی و دینی و رواج آن می‌تواند جوانان را به ازدواج آسان تشویق کند؛ برای مثال در بحث مهریه، رسول خدا (ص) از امام علی (ع) پرسیدند: «برای ازدواج چه داری؟» آن حضرت پاسخ دادند: «شمشیری، زرهی و شتری آبکش» سپس رسول خدا (ص) فرمودند: «شمشیر برای مرد جهاد و قدرت لازم است، شتر نیز برای گذران معیشت باید باشد، ولی برای آن کس که از مرگ نهراسد، زره به چه کار آید؟» پس فرمودند: «زره را بفروش و باقی را نزد خود نگهدار». امام علی (ع) زره را به مبلغ ۴۸۰ درهم یا ۵۰۰ درهم فروخته، رسول خدا (ص) بخشی از آن مبلغ را به بلال دادند تا بلال مقداری عطر خوش‌بو بخرد. بخشی را نیز به ابوبکر دادند و فرمودند: «با آن آنچه را دخترم نیاز دارد بخر» و الباقی را نیز برای دیگر هزینه‌ها نگه داشتند و عمار یاسر و چند تن دیگر را با ابوبکر همراه کردند که با صلاح‌دید هم جهاز حضرت زهرا (ع) را تهیه کنند (طوسی، ۱۳۸۸: ج ۱، ص ۹۳).

باب شدن جهیزیه‌های سنگین یکی دیگر از مشکلات و موانع ازدواج جوانان به‌شمار می‌رود. حال آنکه سیره‌ی ائمه (ع) و کلام ایشان مخالف عرف کنونی جامعه در تهیه‌ی جهیزیه‌ی دختر

است. پیامبر اکرم (ﷺ) درباره‌ی نامیمن بودن جهیزیه‌های سنگین فرمودند:

لو أن جميع ما في الأرض من ذهب و فضة حملته المراه الى بيت زوجها ثم ضربت على راس زوجها يوما من الايام تقول من انت انما المال مالي حبط عملها و لو كانت من أعبد الناس إلا أن تتوب و ترجع و تعتذر الى زوجها (طبرسی، ۱۴۱۲: ۲۰۲)؛ اگر تمام چیزهایی که در روی زمین از طلا و نقره وجود دارد و زن آن را به خانه شوهرش بیاورد آنگاه یک روز از روزها بر سر شوهرش منت بگذارد و بگوید تو کیستی؟ این اموال مال من است. در این صورت اجر و عمل زن از بین می‌رود اگرچه از عابدترین مردم باشد. مگر اینکه توبه کند و برگردد و از شوهرش عذرخواهی کند.

آشنایی جوانان با الگوهای اسلامی موفق می‌تواند به آسان برگزارشدن مراسم ازدواج و تشکیل خانواده کمک مؤثری کند.

۵-۲-۲. گسترش نقش واسطین در ازدواج

قرآن کریم در آیه‌ی ۳۲ سوره‌ی نور می‌فرماید: «و انکحوا الایامی منکم و الصالحین من عبادکم و امائکم...» («ای اولیاء جوانان) عزب‌ها و بی‌همسران‌تان را و از بندگان و کنیزان‌تان آنهایی را که صلاحیت ازدواج دارند همسر دهید...».

یکی از راه‌های کمک به ازدواج، معرفی یا وساطت در آن است. افرادی که در بین فامیل یا دوستان به‌خوبی شهرت دارند، دخترها و پسرهای خوبی را که می‌شناسند و مناسب هم هستند، به خانواده‌ها معرفی کنند، زیرا یکی از دلایل ترس از ازدواج نداشتن شناخت کافی طرفین از یکدیگر است. در احادیث هم به این امر اشاره و برای معرفی‌کننده پاداش و ثواب اخروی بیان شده است. پیامبر خدا (ﷺ) فرمودند:

من زوج آخاه المؤمن امره یانس بها وتشد عضده و یستریح إليها، زوج الله من الحور العین و آنسه بمن أحبه من الصدیقین من اهل بیته و إخوانه و آنسهم (مجلسی، ۱۳۶۴: ج ۷۷، ص ۱۹۹)؛ هر که برادر مؤمن خود را زن دهد تا آن زن همدم و مایه‌ی پشت‌گرمی و آسایش او باشد، خداوند او را از حوریان بهشتی همسر دهد و با هر یک از صدیقان خانواده و برادران [دینی] اش که دوست داشته باشد، همدمش کند و آنها را با وی انس و الفت دهد.

امام علی (ع) نیز می‌فرمایند: «بهترین وساطت‌ها این است که میان دو نفر در امر ازدواج وساطت شود تا سر و سامان بگیرند» (حر عاملی، ۱۴۰۹: ج ۲۰، ص ۴۵). همچنین امام صادق (ع) فرمودند: «من زوج أعزبا کان ممن ینظر الله عزوجل إلیه یوم القیامة» (همان)؛ «هر که عزبی را زن

دهد، از جمله کسانی است که خداوند عزوجل در روز قیامت به او نظر می‌افکند».

۵-۲-۳. گسترش فرهنگ وقف در امر ازدواج

در آیات و احادیث بسیاری به انفاق و صدقه دادن و پاداش و آثار آن اشاره شده است تا مردم را تشویق به این امر کند. قرآن کریم در آیه‌ی ۲۵۴ سوره‌ی بقره می‌فرماید:

يا ايها الذين امنوا انفقوا مما رزقناكم من قبل ان ياتي يوم لا بيع فيه ولا خله ولا شفاعة والكافرون هم الظالمون؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید از آنچه به شما روزی کرده‌ایم انفاق کنید، پیش از آنکه روزی بیاید که در آن نه خرید و فروشی است و نه دوستی و نه شفاعتی و کافرانند که ستمکارند».

خداوند در آیه‌ای دیگر می‌فرماید:

المال و البنون زينة الحيوه الدنيا و الباقيات الصالحات خير عند ربك ثوابا و خير املا (کهف: ۴۶)؛ مال و فرزندان زیب و زیور زندگی دنیا هستند و ماندگارهای نیکو (مانند اعتقادات حقه و فضائل نفسانی و عمل‌های نیک) در نزد پروردگار تو از نظر پاداش بهتر و از نظر امید (به بازتاب دنیوی و اخروی آن) نیکوتر است.

با توجه به آثار معنوی و اخروی وقف، لازم است خیرین تشویق شوند تا همان‌گونه که ساختن مدرسه، مسجد، بیمارستان و... فرهنگ سازی شده، وقفی که موجب تسهیل ازدواج جوانان می‌شود نیز فرهنگ سازی شود. در ماده (۳) قانون تسهیل ازدواج نیز به آن اشاره می‌کند، زیرا یکی از راه‌هایی که می‌تواند، جوانان را به ازدواج متمایل سازد، کمک به آنها در فراهم کردن امکانات اولیه مثل مسکن، هزینه آن و... است.

۵-۳. ترغیب به تقوا

امروزه، برقراری ارتباط با جنس مخالف در قالب دوستی‌های مخفی به‌سادگی امکان‌پذیر است و برای افرادی که به‌دلایلی چون کار و تحصیل از خانواده دور هستند درگیر شدن در یک رابطه از جنس هم‌باشی بدون ازدواج سهل است. حال با توجه به سهولت این امر برای برخی از افراد باید دید چه عامل بازدارنده‌ای می‌تواند مانع درونی برای ورود یک زن یا یک مرد به چنین رابطه‌ای - که گاهی تا رابطه‌ی جنسی نامشروع پیش می‌رود - محسوب شود؟

به یقین هر میزان این مایه‌ی دینی، عفت و تقوا در فرد پررنگ‌تر و عمیق‌تر باشد، احتمال ضعیف شدن فرد و پاسخ مثبت دادن به این وسوسه‌های شیطانی کمتر می‌شود؛ چرا که عمده‌ی رفتار انسان از بینش و اعتقادات او نشئت می‌گیرد. تقوا از «وقایه» به‌معنای محافظت کردن (راغب

اصفهان، ۱۴۰۴: ۵۰۳) معنا شده است. تقوا به معنای محافظت کردن نفس از آلوده شدن به گناه و آنچه می‌ترسد به کاررفته است (همان، ۵۰۳). در اصطلاح شرع، تقوا عبارت است از حفظ نفس از گناه و از آنچه شایسته نیست انجام شود؛ منظور این است که در دیدگاه دین، تقوا یک هدف تربیتی است یعنی هر فرد باید به گونه‌ای پرورش یابد که بنیان کردار، رفتار و گفتار خویش را بر اساس تقوای الهی پایه‌گذاری کند (فقیهی، ۱۳۷۶: ش ۱۲۰، ص ۲۲).

به‌طور کلی، تقوا یکی از اصول رفتاری-اخلاقی است که در قرآن کریم بسیار بدان توصیه شده است. این اصل در غریزه‌ی جنسی نمود بیشتری دارد. امر به تقوامداری در غریزه‌ی جنسی مهم‌ترین اصل رفتاری محسوب می‌شود؛ چراکه حضرت لوط (عَلَيْهِ السَّلَام) خطاب به قوم خود می‌گوید:

وجاء قومہ یهرعون الیہ ومن قبل کانوا یعملون السیئات قال یا قوم هولاء بناتی هن اطهر لکم فاتقوا الله و لا تحزون فی ضیفی الیس منکم رجل رشید (هود: ۷۸)؛ و قومش به‌سرعت به سراغ او آمدند - و قبلاً کارهای بد انجام می‌دادند - گفت ای قوم من! اینها دختران من هستند، برای شما پاکیزه‌ترند (با آنها ازدواج کنید و از اعمال شنیع صرف‌نظر نمایید) از خدا بترسید و مرا در مورد میهمان‌هایم رسوا مسازید، آیا در میان شما یک مرد رشید وجود ندارد؟!.

قوم لوط قبل از آن زمان که ملائکه بیایند همواره مرتکب معاصی می‌شدند و در ارتکاب فحشا جسور شده بودند و در انجام فحشا هیچ باکی نداشتند بلکه معتاد به آن بودند و اگر گناهی پیش می‌آمد به هیچ‌وجه از آن منصرف نمی‌شدند نه حیا مانعشان می‌شد و نه زشتی عمل، نه موعظه آنها را از آن عمل منجر می‌کرد و نه مذمت، برای اینکه عادت، هر کار زشتی را آسان و هر عمل منکر و بلکه بی‌شرمانه‌ای را زیبا می‌سازد. وقتی لوط (عَلَيْهِ السَّلَام) دید که قوم، همگی بر سوء قصد علیه میهمانان یکدست شده‌اند و صرف موعظه و یا خشونت در گفتار آنها را از آنچه می‌خواهند، منصرف نمی‌کند تصمیم گرفت آنها را از این راه فحشا باز بدارد و منظورشان را از راه حلال تأمین کند از طریقی که گناهی بر آن مترتب نمی‌شود و آن مسئله ازدواج است؛ لذا دختران خود را به آنان عرضه کرد و ازدواج با آنها را برایشان ترجیح داد و گفت: «ازدواج با این دختران، پاکیزه‌تر است و یا این دختران پاکیزه‌ترند» (طباطبائی، ۱۳۷۴: ج ۱۰، ص ۵۰۵). اگرچه پایان هر دو راه ارضای غریزه‌ی جنسی است، اما خداوند مسیر شرعی و سالم ارضای این نیاز قوی را ضمن این آیه بیان می‌دارد. تقوی به ما نیرویی می‌بخشد که می‌توانیم به یاری آن صواب را از خطا بازشناسیم و صالح را از مفسد و هدایت را از شبهات و راه راست و مطمئن را از لغزشگاه‌ها تشخیص دهیم. تقوی در

گذشته‌ی انسان هم تأثیر می‌گذارد خدای تعالی گناهان گذشته را می‌زداید تا در زندگی آینده متقی تأثیر منفی نگذارند (مدرسی، ۱۳۷۷: ۴۲). در حدیث آمده است:

من عرضت له فاحشه أو شهوه فاجتنبها من مخافة الله عزوجل حرم الله عليه النار و آمنه من الفرع الاكبر و أنجز له ما وعده في كتابه في قوله تبارك و تعالی و لمن خاف مقام ربه جنتان (ابن بابویه قمی، ۱۴۱۳: ج ۴، ۱۴)؛ کسی که کار زشت و یا شهوتی به او پیشنهاد شود و او از ترس خدا از آن اجتناب کند، خداوند آتش جهنم را بر او حرام می‌کند و او را از فزع بزرگ قیامت در امان می‌دارد و وعده‌هایی که در آیه‌ی شریفه آمده عملی خواهد نمود.

در روایت دیگر نیز به تسلط عملی بر شهوت که همان تقواست تأکید شده است:

غالب الشهوة قبل قوة ضراوتها فانها ان قويت ملكتك و استفادتك و لم تقدر علی مقاومتها (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۲۴۱)؛ بر شهوت خویش مسلط شو پیش از آنکه قدرت تجری پیدا کند و به تندروی عادت نماید؛ چه آنکه اگر شهوت در خودسری و تجاوز نیرومند گردد، مالک و فرومانروای تو می‌شود و به هرسو که بخواهد می‌کشاندت و تو در مقابل نیروی آن، تاب مقاومت نخواهی داشت.

۵-۴. عدم تبرج

مکتب اسلام برای حفظ سلامت جامعه و جلوگیری از ایجاد زمینه‌های گناه و فساد، حضور زنان در اجتماع و هر محیط مختلط را با شرایطی همراه دانسته است که ثمره‌ی آن به حداقل رساندن محرک‌های جنسی در اجتماع و سالم‌سازی رابطه‌های اجتماعی و جهت‌دهی مناسب به رابطه‌های جنسی در مسیر ازدواج است. قرآن کریم در دو آیه تبرج زنان را ذکر و از آن نهی فرموده است: یکی آیه‌ی ۳۳ سوره‌ی احزاب^۱ و دیگری آیه‌ی ۶۰ سوره نور^۲. واژه‌ی تبرج مصدر «برج» است و ابن فارس آن را به معنای بروز، ظهور و آشکاری می‌داند (ابن فارس، ۱۴۰۴: ج ۱، ص ۲۳۸). در تفسیر کلمه‌ی تبرج در آیه‌ی ۳۳ سوره‌ی احزاب آمده است:

۱. «وقرن فی بیوتكن ولا تبرجن تبرج الجاهلیه الأولى وأقمن الصلاة وآتین الزكاة وأطعن الله ورسوله انما یرید الله لیذهب عنكم الرجس أهل البیت و یطهرکم تطهیرا»؛ «و در خانه‌های خود بمانید و همچون جاهلیت نخستین (در میان مردم) ظاهر نشوید و نماز را برپا دارید و زکات را ادا کنید و خدا و رسولش را اطاعت نمایید. خداوند فقط می‌خواهد پلیدی و گناه را از شما اهل بیت دور کند و کاملاً شما را پاک سازد».

۲. «والقواعد من النساء اللاتی لا یرجون نکاحاً فلیس علیهن جناح أن یضعن ثیابهن غیر متبرجات بزینة وأن یرجفن خیرلهن والله سمیع علیم»؛ «و زنان از کار افتاده‌ای که امید به ازدواج ندارند، گناهی بر آنان نیست که لباس‌های [رویین] خود را بر زمین بگذارند، درحالی‌که [در برابر مردم] خودآرایی نکنند؛ و اگر خود را بپوشانند برای آنان بهتر است؛ و خداوند شنوا و داناست».

استعلا و تجلی و جلب نفوس را ظاهر و اراده نکنید، زیرا ظهور و استعلا در هر چیز به حسب همان چیز می‌باشد. از این رو هر حرکتی یا توقف و سکونی از ناحیه‌ی زن که به جلب توجه نامحرم منجر شود و ظهور و جلوه‌گری و استعلا در مقابل نامحرم را به دنبال خود داشته و مقتضی نفوذ زن در دل آنها باشد، تبریجی است که در آیه‌ی مذکور نهی شده است (مصطفوی، ۱۳۶۰: ج ۱، ص ۲۴۲).

بعضی از کتب لغت نیز بدون ارجاع به اصل معنایی خاص، تبرج را به معنای خودنمایی و جلوه‌گری زن در مقابل انظار بیگانگان تعریف کرده‌اند. در تفسیر این آیه و توضیح معنای تبرج دوران جاهلیت نخستین آمده است که اولاً منظور از جاهلیت اولی همان جاهلیت قبل از اسلام است (طباطبائی، ۱۳۷۴: ج ۱۶، ص ۴۶۲)؛ ثانیاً منظور از این تبرج، در دورانی که زنان وضعیت اسفباری داشته و از هیچ یک از حقوق فردی و اجتماعی برخوردار نبودند، خودآرایی، خودنمایی و عرضه‌ی زیورات و جاذبه‌های جنسی خود در مجامع عمومی رواج داشته است (حیدری، ۱۳۹۴: ۸۴).
تبرج و مصادیق آن می‌تواند برای افرادی که از ارضای نیاز جنسی با شیوه‌ی مشروع آن ناتوان‌اند، محرک به‌شمار آید. با رفع این محرک‌ها می‌توان بخشی از این نیازها را به میزان معمول آن حفظ و از غلیان آن جلوگیری کرد. رعایت حجاب و اصلاح سبک پوشش از تدابیر کاهنده‌ی زمینه‌های تحریک جنسی خواهد بود.

در بخش ابتدایی از سوره‌ی نور به زنان امر شده که زینت‌های خود را آشکار نکنند:

﴿وقل للمؤمنات یغضن من ابصارهن و یحفظن فروجهن ولا یتبدین زینتهن الا ما ظهر منها ولیضربن بخمرهن علی جیوبهن ولا یتبدین زینتهن...﴾ (نور: ۳۱)؛ و به زنان با ایمان بگو چشم‌های خود را (از نگاه هوس‌آلود) فروگیرند و دامان خویش را حفظ کنند و زینت خود را جز آن مقدار که ظاهر است آشکار نکنند و (اطراف) روسری‌های خود را بر سینه‌ی خود افکنند (تا گردن و سینه با آن پوشانده شود) و زینت خود را آشکار نسازند.

آیت‌الله طباطبایی در تفسیر این آیه می‌نویسد:

طبق این آیه برای زنان هم جایز نیست نظر کردن به چیزی که برای مردان جایز نیست و برایشان هم واجب است که عورت خود را از اجنبی -چه مرد و چه زن- بپوشانند. کلمه‌ی «بداء» به معنای اظهار است و منظور از زینت مواضع آن می‌باشد، زیرا ظاهر نمودن و آشکار کردن زینت از قبیل گوشواره و دستبند به خودی خود حرام نیست. پس مراد از ظاهر کردن زینت، محل آنهاست. خداوند متعال از این حکم آنچه را که ظاهر است،

استثناء کرده و مقصود از آن، صورت و دو کف دست و قدم‌ها می‌باشد (طباطبائی، ۱۳۷۴: ج ۱۵، ص ۱۵۶).

خداوند در آیه‌ای دیگر حد حجاب را برای زنان تعیین کرده است:

«یا ایها النبی قل لاوزاجک و بناتک و نساء المومنین یدنین علیهن من جلابیهن» (احزاب: ۵۹)، ای پیامبر! به همسران و دختران و زنان مؤمنان بگو جلاب‌ها (روسری‌های بلند) خود را بر خویش فرو افکنند.

ابن عباس و مجاهد گویند: «جلباب مقنعه و روسری زن است یعنی با آن بپوشند سر و گردنشان را هرگاه برای حاجتی بیرون روند به خلاف کنیزهایی که با سر و گردن باز بیرون می‌روند» (همان، ج ۲۰، ص ۱۷۷).

۵-۵. رعایت حیا و عفت

یکی از راه‌های پیشگیری از انحرافات جنسی، تقویت حیا و تلاش برای پرورش آن است. رعایت حیا نه تنها عفت جنسی را در انسان تقویت می‌کند، از انواع انحرافات اجتماعی جلوگیری کرده و هرچه حیا بیشتر باشد نیروی بازدارنده قوی‌تر خواهد بود (تقی‌پور، ۱۳۹۶: ۳)

حیا در لغت به معنای شرم و استحیا و امتناع کردن از چیزی از ترس افتادن در قبح معنا (قرشی بنابی، ۱۴۱۲: ج ۲، ص ۲۱۵) کرده‌اند. در معنای حدیث «حیا از ایمان است» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۳، ص ۲۷۴). همان‌گونه که ایمان، مانع انجام معاصی می‌شود، حیا نیز انسان را از ارتکاب معاصی و محرمات حفظ می‌کند.

واژه‌ی «عفت» معنای گسترده‌ای دارد. عفت در لغت به معنای حاصل شدن حالتی برای نفس آدمی است که بدان وسیله باعث غلبه بر شهوت می‌شود و اصل آن، بسنده کردن بر اندک است (راغب اصفهانی، ۱۴۰۴: ۳۹۳). منظور از عفت در نگاه آن است که فرد بتواند با ایمان و یقین بر نیروها و امیال شهوانی خود از راه چشم غلبه کند؛ ارزش و اهمیت این مسئله از این بابت است که چشم اولین عضو بدن انسان است که گناه را مشاهده می‌کند و اگر فرد نتواند نگاه خود را کنترل کند، همان موجب سقوط و ذلت او می‌شود و خداوند چون خالق انسان است و از همه‌ی صفات وی آگاه است و برای انسان هر آنچه را که خوب و بهتر است می‌خواهد (ربیع‌نجات و روح‌اله زاده، ۱۳۸۹: ۱۵۴)، به همین دلیل به عفت در نگاه توصیه شده که انسان را از نگاه‌های حرام بازمی‌دارد.

عفت از مهم‌ترین فضائل انسان محسوب می‌شود و برخی برای معرفی آن از ضد عفت یعنی

هتاکی استفاده می‌کنند (تقی‌پور، ۱۳۹۶: ۳). عفت به معنای خودداری مطلق نیست، بلکه اعتدال در ارضای شهوات و خواسته‌های طبیعی مانند میل جنسی است که به عقیده‌ی روان‌شناسان از علاقه به بقا و ماندن سرچشمه می‌گیرد و برای انسان لازم است و شرع و عقل نیز این حد از تمایلات را مجاز دانسته‌اند (حجازی، ۱۳۹۷: ۵۴). به همین دلیل است که در بسیاری از موارد، عفت را در مورد پرهیزکاری در مسائل جنسی استعمال کرده‌اند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۲: ج ۲، ص ۳۰۸). قرآن کریم بر این راه پیشگیرانه تأکید کرده و زنان و مردانی که امکان ازدواج ندارند را به عفت توصیه کرده است:

﴿ولیستعفف الذین لا یجدون نکاحا حتی یغنیهم الله من فضله﴾ (نور: ۳۳)؛ و آنها که وسیله‌ی ازدواج ندارند باید عفت‌پیشه کنند تا خداوند آنها را به فضلش بی‌نیاز سازد.

این آزمایش الهی است که مشخص می‌شود در زمان محرومیت از شیوه‌ی صحیح و شرعی ارضای نیاز جنسی، فرد تا چه حد توان عفت‌پیشگی و تقوا دارد. چنانچه در قرآن می‌فرماید:

﴿قل للمؤمنین یعضوا من أبصارهم ویحفظوا فروجهم ذلک ازکی لهم ان الله خبیر بما یصنعون﴾ (نور: ۳۰)؛ به مؤمنان بگو چشم‌های خود را (از نگاه به نامحرمان) فرو گیرند و فروج خود را حفظ کنند، این برای آنها پاکیزه‌تر است، خداوند از آنچه انجام می‌دهید آگاه است.

اهمیت موضوع عفاف چنان است که خداوند از عفت بعد از نماز و زکات نام می‌برد (مؤمنون: ۲ و ۴) و آن را بر اموری چون وفای به عهد مقدم (مؤمنون: ۸) می‌دارد. خداوند در توصیف صفات مؤمنان نیز با عباراتی کوتاه اما پرمغز از ویژگی‌های مؤمنان، عفت و پرهیز از گناهان جنسی را بیان می‌فرماید: «والذین هم لفروجهم حافظون» (مؤمنون: ۵)؛ «و آنها که دامان خود را از آلودگی و بی‌عفتی حفظ می‌کنند». خداوند به منظور ارائه الگوهای عملی از عفاف و تقوا به بخش‌هایی از زندگی برخی از پیامبران و گفتار و رفتار آنها و خویشاوندانشان اشاره می‌کند.

ارتباط با نامحرم در جامعه و جمع خانواده گاه گریزناپذیر است و لازم است یک الگوی خداپسندانه از آن در اختیار عموم قرار گیرد. نمونه‌ی جذاب و زیبایی رفتار دختران حضرت شعیب (ع) در داستان حضرت موسی (ع) یک نمونه‌ی عملی برای رابطه‌ی دو جنس مخالف با یکدیگر را بیان می‌کند:

﴿فجاءته إحداهما تمشی علی استحياء قالت ان ابی یدعوك یجزیک أجر ما سقیت لنا فلما جاءه وقص علیه القصص قال لا تخف نجوت من القوم الظالمین﴾ (قصص: ۲۵)؛ ناگهان یکی از آن دو به سراغ او آمد درحالی‌که با نهایت حیا گام برمی‌داشت و گفت: پدرم

از تو دعوت می‌کند تا مزد سیراب کردن گوسفندان ما را به تو بپردازد هنگامی که موسی نزد او (شعیب) آمد و سرگذشت خود را شرح داد گفت نترس از قوم ظالم نجات یافتی.

بنابراین اسلام با حضور زنان در جامعه مخالف نیست، بلکه بر چگونگی تعامل با مردان نامحرم تأکید می‌کند.

همچنین پاکدامنی حضرت مریم (علیها السلام) نمونه‌ای است که راه هرگونه عذر و بهانه‌ای را از دختران می‌گیرد. خداوند در بیان صفات حضرت مریم (علیها السلام)، بر پاکدامنی این الگوی عفاف اشاره می‌کند آنگاه که می‌فرماید: «ومريم ابنت عمران التي أحصنت فرجها...» (تحریم: ۱۲)؛ «و همچنین مریم دختر عمران مثل زده که دامان خود را پاک نگاه داشت».

خداوند متعال در این قسمت از آیه، مریم (علیها السلام) را به‌خاطر عفتش می‌ستاید و ستایش مریم (علیها السلام) در قرآن کریم مکرر آمده است. شاید به‌خاطر رفتار ناپسندی که یهودیان نسبت به آن جناب روا داشته و تهمتی باشد که به ایشان زدند و قرآن کریم در حکایت آن می‌فرماید: «و قولهم علی مریم بهتاناً عظیماً» (طباطبائی، ۱۳۷۹: ج ۱۹، ص ۵۸۰).

الگویی که در قرآن کریم برای مردان مجرد ارائه شده تا در مقابل گناه جنسی عقیفانه رفتار نماید، داستان حضرت یوسف (علیه السلام) و شهوت زلیخا است:

«ورأوته التي هو فی بيتها عن نفسه وغلقت الابواب وقالت هیت لك قال معاذ الله انه ربی احسن مئوی انه لا یفلح الظالمون» (یوسف: ۲۳)؛ و آن زن که یوسف در خانه او بود از او تمنای کامجویی کرد و درها را بست و گفت: بشتاب به سوی آنچه برای تو مهیاست! (یوسف) گفت پناه می‌برم به خدا، او (عزیز مصر) صاحب نعمت من است، مقام مرا گرامی داشته (آیا ممکن است به او ظلم و خیانت کنم؟) مسلماً ظالمان رستگار نمی‌شوند.

این سه نمونه‌ی قرآنی در عفاف و حیا، چه در زن و چه در مرد الگویی است برای دختران و پسران جوان که برخلاف نیازهای عاطفی و جنسی امکان ازدواج نداشته و درعین حال فرصت گناه برای آنها مهیاست.

۵-۶. ازدواج موقت جایگزین ازدواج سفید

ازدواج و تشکیل خانواده در اسلام امری مقدس است که در آیات و روایات به آن اشاره شده است.^۱

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید: «هیچ بنایی در اسلام نزد خداوند محبوب‌تر از ازدواج نیست»

۱. ایجاد آرامش و سکون «لتسکنوا لیها..» (روم: ۲۱)؛ «هن لباس لکم و اتم لباس لهن» (بقره: ۱۸۷)، ازدیاد نسل «جعل لکم من انفسکم ازواجاً...» (شوری: ۱۱، نحل: ۷۲)، ایجاد مودت و رحمت «و جعل بینکم موده و رحمه...» (روم: ۲۱)، ارضا غریزه جنسی به‌صورت مشروع «والذین هم لفروجهم حافظون...» (مؤمنون: ۵ و ۶)، افزایش روزی «ان یکنوا فقراء یغنیهم الله من فضله» (نور: ۳۲).

(نوری، ۱۴۰۸: ج ۱۴، ص ۱۵۳) و «ازدواج سنت من است و هر کس از سنت من روی بگرداند از من نیست» (همان، ص ۱۵۲). با توجه به اهمیت و اهداف ازدواج و تأکید به آن مهم‌ترین رویکرد در اسلام ازدواج دائم و تشکیل خانواده است که مسئولین و والدین باید تمامی تلاش خود را برای این مهم به کار گیرند.

بیشتر افرادی که به جای ازدواج، گزینه‌ی هم‌باشی یا همان ازدواج سفید را انتخاب کرده‌اند، مواردی همچون مشکلات مادی، محک‌زدن رابطه، آشنایی بیشتر، افزایش مردان تنها و زنان بیوه‌ی ناشی از طلاق، توقعات بالای دختران، تعهد مالی کمتر در این رابطه و رهایی از هفت خوان ازدواج رسمی (رضایی، ۱۳۹۴) و در نهایت ترس از طلاق و آسیب‌های بعد از آن را از دلایل اصلی و بهانه‌ی روی آوردن به ازدواج سفید می‌دانند. در حالی که ازدواج موقت - که نوع دیگری از ازدواج مشروع در مذهب شیعه محسوب می‌شود - می‌تواند یک راهکار موقت برای این افراد باشد؛ چرا که تفاوت اصلی ازدواج موقت با ازدواج دائم در این است که ازدواج موقت از لحاظ حدود و قیود «آزاد» است؛ یعنی وابسته به اراده و قرارداد طرفین است. حتی موقت‌بودن آن نیز در حقیقت به طرفین نوعی آزادی می‌بخشد و زمان را در اختیار آنها قرار می‌دهد (پارسا، ۱۳۸۷: ۱۱).

۸۸

در قرآن کریم از عنوان «متعّه» برای این نوع ازدواج استفاده شده است؛ لذا در کتب حدیث و روایات هم این کلمه به جای ازدواج موقت ذکر شده است: «فما استمتعتم به منهن فاتوهن اجورهن فریضه...» (نساء: ۲۴)؛ «و زانی را که متعه کرده‌اید مهرشان را به‌عنوان فریضه‌ای به آنان بدهید». نخستین دلیل اثبات مشروعیت ازدواج موقت، این آیه از قرآن مجید است. در ادامه آیات و برخی از روایاتی که به مشروعیت متعه پرداخته‌اند، بیان می‌شود.

آیه‌ی ۸۷ سوره‌ی مائده بر مشروعیت ازدواج موقت دلالت دارد. خداوند متعال در این آیه می‌فرماید: «یا ایها الذین آمنوا لا تحرموا طیبات ما أحل الله لکم...» (مائده: ۸۷)؛ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید چیزهای پاکیزه را که خداوند برای شما حلال کرده بر خود حرام نکنید». علامه حلی می‌گوید در منابع اهل سنت نیز، آمده که در روایتی از عبدالله بن مسعود نقل شده که او این آیه‌ی شریفه را بر مشروعیت ازدواج موقت قرائت کرده است:

و فیه فی مسند عبدالله بن مسعود کنا نغزو مع رسول الله ص لیس معنا نساء فقلنا ألا نستخصی فنهانا عن ذلك ثم رخص لنا أن ننکح المرأة بالثوب إلى أجل ثم قرأ عبدالله یا ایها الذین آمنوا لا تحرموا طیبات ما أحل الله لکم (حلی، ۱۹۸۲: ص ۳۴۴)؛ از قیس روایت شده است که از عبدالله شنیدم که می‌گفت: «ما با رسول خدا (ﷺ) در جنگ بودیم و زنان همراه ما نبودند. خدمت حضرت آمدیم و گفتیم: می‌توانیم خود را خصی (اختته)

نماییم؟ حضرت ما را از این عمل نهی فرمود و اجازه داد که در برابر لباس و جامه‌ای با زنی تا زمان معین ازدواج موقت کنیم» و عبدالله این آیه را تلاوت کرد.

در باب ازدواج موقت و حکم مجاز بودن آن، بین فقهای اهل سنت و علمای شیعه اختلافاتی وجود دارد که ذکر آن در این مقال نمی‌گنجد و تنها به ذکر این موضوع بسنده می‌شود که طبق نص صریح قرآن (نساء: ۲۴) و روایات بسیاری که در این باره از ائمه معصومین (علیهم‌السلام) ذکر شده است، اثبات جواز ازدواج موقت به دست می‌آید؛ برای نمونه، امام باقر (علیه‌السلام) در پاسخ به سؤال عبدالله بن عمیر لیشی درباره‌ی متعه (ازدواج موقت) فرمودند: «أحلها الله فی کتابه، و علی لسان نبیه صلی الله علیه و آله، فهی حلال إلی یوم القیامه» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱۱، ص ۹)؛ «خداوند متعه را در قرآن و بر زبان پیامبرش حلال کرده است و تا روز قیامت حلال می‌باشد»

برخی اشکال می‌کنند که اگر بپذیریم هر فردی به هر دلیلی امکان ازدواج نداشته، این گزینه‌ی مقدس را از طریق این حلال ارضاء کند، آنگاه جامعه به فحشاخانه تبدیل می‌شود و چنین عملی در مسیر شرعی، هوسرانی و شهوت پرستی محسوب می‌شود. حائلی از اصحاب امام سجاد (علیه‌السلام) عرض کرد: آیا شما اهل بیت مایل هستید با زنان خویشاوندتان چنین کاری (ازدواج موقت) بکنند؟ امام در پاسخ فرمودند: «آن کسی که این کار را در قرآن برای بندگان خود اجازه داده از تو و کسی که بی‌جهت از آن جلوگیری کرده، غیرتش بیشتر است» (مدرسی، ۱۳۷۹: ۲۵۵).

امام صادق (علیه‌السلام) نیز فرمودند: «المتعة نزل بها القرآن و جرت بها السنه من رسول الله (صلی الله علیه و آله و سلم)» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۵، ص ۴۴۹)؛ «حکم متعه در قرآن نازل شده و سنت پیغمبر بر آن جاری شده است». فارغ از مباحث فرامذهبی، درباره‌ی اختلاف دو مذهب شیعه و سنی در باره‌ی مشروع بودن یا مشروع نبودن ازدواج موقت، لازم است اهمیت و مشروعیت آن را با یک دلیل نقلی به اثبات رساند. در این باره امام علی (علیه‌السلام) فرمودند: «لو لا أن عمر نهی عن المتعة ما زنی إلا شقی» (همان، ج ۵، ص ۴۴۸)؛ «اگر عمر متعه را تحریم نمی‌کرد، جز انسان شقی و تیره‌بخت کسی زنا نمی‌کرد». برخلاف مشروعیت متعه که می‌تواند قطع ریشه‌های فساد و فحشا را به همراه داشته باشد، با توجه به تفکرات غلط افراطی و بدبینی و مقاومت درباره‌ی ازدواج موقت در جامعه‌ی شیعی-ایرانی، ترویج این شیوه‌ی مقابله با انحرافات جنسی - از جمله هم‌باشی بدون ازدواج - نیازمند فرهنگ‌سازی و اطلاع‌رسانی عمومی است. همچنین لازم است، برای ممانعت از سوء‌استفاده‌ی جوانان کم‌سن که مجرد بوده و پیش از این اقدام، ازدواج نکرده‌اند، این روابط تحت نظارت خانواده‌ها باشد. آگاه کردن خانواده‌ها به خصوص پدران با عواقب سوء تعصبات و سهل‌انگاری در مورد نیازهای جوانان

نیز برعهده‌ی کارگزاران فرهنگی جامعه خواهد بود، به هر حال وظیفه‌ی همه‌ی آحاد جامعه ترغیب و تشویق جوانان به ازدواج دائم است، تا در راستای این ازدواج از برکات آن نیز بهره‌مند شوند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

آینده‌ی هر جامعه‌ای به‌دست جوانان و نوجوانان آن کشور رقم می‌خورد. برای حفظ سلامت جامعه از هرگونه آلودگی و انحراف لازم است جوانان آن در فضایی آکنده از آرامش و سلامت به فعالیت اجتماعی، فرهنگی، علمی و تحقیقاتی و اقتصادی بپردازند. چنین سلامتی و آرامشی تنها در شرایطی به دست می‌آید که نیازهای افراد در سطح معقولی تأمین شود. یکی از نیازهایی که در سنین نوجوانی و جوانی به اوج خود می‌رسد، نیاز و غریزه‌ی جنسی است. تازمانی که این نیاز پاسخ داده نشود - برخلاف سایر نیازها - فرد به آرامش درونی نرسیده و به‌همین منظور لازم است به این نیاز غریزی پاسخی مشروع و مقبول داده شود.

خالق متعال با علم به این موضوع و بر مبنای حکمت خود تنها راه مشروع ارضای این نیاز را ازدواج تعیین کرده است. مدرنیته و الگوپذیری از فرهنگ مبتذل غربی و گذار از سبک زندگی اسلامی-ایرانی به سمت سبک زندگی غربی و البته مشکلات اقتصادی و مالی خانواده‌ها، تحولات گسترده‌ای را در جامعه به وجود آورده است. یکی از این تحولات که آسیب‌زا و مخرب بوده و در حقیقت متزلزل‌کننده‌ی بنیان مقدس خانواده است، روی آوردن جوانان به‌نوعی هم‌باشی بدون ازدواج یا به اصطلاح «ازدواج سفید» است؛ شیوه‌ای نامشروع که عمدتاً به‌عنوان جایگزین ازدواج شرعی و عرفی بدان توجه می‌شود. به‌همین جهت لازم است، چاره‌ای اندیشیده شود تا با بازگشت به سبک زندگی اسلامی-ایرانی این دگرگونی، کمترین آسیب را بر بنیان خانواده و سلامت جامعه وارد کند. در این خصوص، صداوسیما و شورای عالی فضای مجازی می‌توانند با فرهنگ‌سازی و برنامه‌ریزی دقیق و سیاست‌گذاری مناسب و ارائه‌ی راهکارهای عملی از تأثیرات منفی شبکه‌های اجتماعی و ماهواره در جوانان بکاهند. همچنین ضروری است، برنامه‌های آموزشی برای ایجاد مهارت‌های ارتباطی والدین-فرزندان تهیه شده تا والدین بتوانند ارتباط بهتر و مؤثرتری با جوانان داشته و نیازهای آنها را درک کنند. در سطح عامه‌ی جامعه نیز برنامه‌هایی تدوین شود که بر مبنای نص قرآن و روایات معصومین، قبح و زشتی این نوع ارتباط بیان شود و جوانان با بازگشت به فطرت پاک خود به زشتی آن پی برده و سطح ارزش‌ها و باورهای دینی و فرهنگی جوانان ارتقا یابد. دولت نیز موظف است، زمینه‌های کار و اشتغال و ازدواج جوانان را فراهم کند و خانواده‌ها نیز با داشتن سبک زندگی اسلامی - که برگرفته از زندگی ائمه (علیهم‌السلام) است - با ازدواج آسان آشنا شوند

تا ازدواج جوانان به دلیل چشم‌وهم‌چشمی‌ها و تجملات و هزینه‌های سنگین ازدواج و مهریه‌های سنگی به تأخیر نیافتد.

در نهایت باید گفت، مهم‌ترین رویکرد در اسلام ازدواج دائم و تشکیل خانواده است که مسئولین و والدین باید تمامی تلاش خود را برای این مهم به کار گیرند، اما ازدواج موقت، ازدواجی مشروع در اسلام است که می‌تواند به‌عنوان یک راه‌حل عملی جایگزین برای افرادی باشد که به دلایل خاص امکان ازدواج دائم را ندارند.

منابع

- ◀ قرآن کریم.
- ◀ سید رضی، ۱۴۱۴ ق. نهج البلاغه، ترجمه صالح صبحی، قم: هجرت.
- ◀ پاینده، ابوالقاسم، ۱۳۹۰. نهج الفصاحه (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول صلی‌الله‌علیه‌وآله)، تهران: بدرقه جاویدان.
- ◀ ابن بابویه قمی (شیخ صدوق)، محمد بن علی، ۱۴۱۳ق. «من لا یحضره الفقیه»، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ◀ ابن فارس، ابوالحسین احمد، ۱۴۰۴ق. معجم مقاییس اللغه، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- ◀ ابن منظور، ابی‌الفضل جمال‌الدین محمدبن مکرم، ۱۴۰۵ق. لسان العرب، قم: دار احیاء التراث العربی.
- ◀ آزادارمکی، تقی، سحر طالبی، مریم ایناری و محمدحسین شریفی ساعی، ۱۳۹۱. «هم‌خانگی؛ پیدایش شکلهای جدید خانواده در تهران»، جامعه‌پژوهی فرهنگی، سال سوم، ش ۱.
- ◀ آزادارمکی، تقی، محمدحسین شریفی ساعی، مریم ایناری و سحر طالبی، ۱۳۹۰. «سنخ‌شناسی الگوهای روابط جنسی پیش از ازدواج در ایران»، جامعه‌پژوهی فرهنگی، ش ۲.
- ◀ بستان، حسین، ۱۳۸۳. اسلام و جامعه‌شناسی خانواده، قم: حوزه و دانشگاه.
- ◀ پارسا، رحیم، ۱۳۸۷. ازدواج موقت در آینه قرآن و سنت، تهران: مشعر.
- ◀ تقی‌پور، علیرضا، ۱۳۹۶. «قرآن و بازدارنگی از جرایم جنسی»، مطالعات فقهی حقوقی.
- ◀ تمیمی آمدی، عبدالواحدبن محمد، ۱۳۶۶. تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، قم: دفتر تبلیغات.
- ◀ جاوید، محمدجواد و مریم مهاجری، ۱۳۹۷. «مبانی مداخله‌ی دولت در نهاد خانواده در نظام حقوقی ایران»، مطالعات راهبردی زنان، ش ۸۲.
- ◀ جوادی آملی، عبدالله، درس فقه «نکاح»، ۱۳۹۴/۷/۷ به نقل از وبگاه (<http://javadi.esra.ir>)
- ◀ حجازی، سیده شیرین، ۱۳۹۷. «نظام اخلاقی عفاف از منظر قرآن کریم بر مبنای سوره‌ی نور»، مطالعات راهبردی زنان، ش ۸۰.
- ◀ حر عاملی، محمدبن حسن، ۱۴۰۹. وسائل الشیعه، قم: موسسه آل‌البیت.
- ◀ حسنی، شادی، ۱۳۹۶. «حل بحران ازدواج سفید بر مبنای فقه اسلامی»، مطالعات معرفتی دانشگاه

آزاد اسلامی، ش ۲.

- ◀ حیدری، حلیمه، ۱۳۹۴. «تبرج و مصادیق آن با تأکیدی بر تفاسیر فقهی»، مطالعات پژوهشی زنان، ش ۱.
- ◀ راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۰۴ق. *مفردات فی غریب القرآن*، دفتر نشر الکتتاب، مدرسه فقاها.
- ◀ ربیع نتاج، سیدعلی اکبر و عالیہ روح‌الہزادہ اندواری، ۱۳۸۹. «حضور زن در جامعه از دیدگاه قرآن و روایات»، پژوهشنامه علوم و معارف قرآن کریم، ش ۶.
- ◀ رضایی، حسن، ۱۳۹۴. «ازدواج سفید یا هم‌باشی سیاه»، *پایش سبک زندگی*، ش ۶.
- ◀ زبیدی، مرتضی، ۱۳۶۹. *تاج العروس من جواهر القاموس*، تصحیح علی شیری، تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی.
- ◀ شمس‌اللهی، زهرا، ۱۳۹۵. بررسی جامعه‌شناختی نگرش جوانان نسبت به شکل‌های نوظهور خانواده با تأکید بر زوج‌زیستی در شهرستان همدان، (پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه مازندران، به راهنمایی یعقوب فروتن).
- ◀ صفایی، امین، ۱۳۹۵. «بررسی جنبه‌های روان‌شناختی ازدواج سفید در میان جوانان»، همایش بین‌المللی افق‌های نوین در علوم تربیتی، روان‌شناسی و آسیب‌های اجتماعی - تهران، انجمن افق نوین علم و فناوری، (<https://www.civilica.com>)
- ◀ طباطبائی، محمدحسین، ۱۳۷۴. *المیزان فی تفسیر القرآن*، ترجمه محمدباقر موسوی، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ◀ طبرسی، حسن بن فضل، ۱۴۱۲ق. *مکارم الأخلاق*، قم: الشریف الرضی.
- ◀ طوسی (شیخ)، محمد بن حسن، ۱۳۸۸ش. *الأمالی*، ترجمه صادق حسن‌زاده، قم: اندیشه هادی.
- ◀ علی‌آبادی، مینا، طاهره شفایی و موسی زرقی، ۱۳۹۶. «ازدواج سفید از دیدگاه اسلام و دانشجویان»، اولین همایش ملی علوم اجتماعی، علوم تربیتی، روانشناسی و امنیت اجتماعی، تهران: دانشگاه آل‌طه - معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم دادگستری کل استان البرز. (<https://www.civilica.com>)
- ◀ فراهیدی، خلیل‌بن احمد، ۱۴۱۰. *کتاب العین*، قم: هجرت.
- ◀ فقیهی، علی، ۱۳۷۶. «تقوا و آثار تربیتی آن»، تربیت، ش ۱۲۰.
- ◀ قرشی بناپی، ۱۴۱۲ق. *قاموس قرآن*، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ◀ قنبریان، مهدی، ۱۳۹۶. «بررسی ازدواج سفید در نظام حقوقی ایران و غرب (مدرنیته)»، *مطالعات حقوقی*، ش ۲.
- ◀ کاظمی‌پور، شهلا، ۱۳۸۸. «سنجش نگرش جوانان نسبت به ازدواج و شناخت آثار و پیامدهای آن با تأکید بر ازدواج‌های دانشجویی»، *مطالعات معرفتی دانشگاه آزاد اسلامی*، ش ۲.

- ◀ کلینی، محمدبن یعقوب، ۱۴۰۷ق. الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ◀ کوثری، مسعود و سیداحمد عسگری، ۱۳۹۴. «بازنمایی خانواده ایرانی از منظر روابط جنسیتی و نسلی در آگهی‌های تلویزیونی»، تحقیقات فرهنگی در ایران، سال ۸، ش ۴.
- ◀ گیدنز، آنتونی، ۱۳۷۳. جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- ◀ مجلسی، محمدباقر، ۱۳۶۴. بحار الانوار، ترجمه ابوالحسن موسوی همدانی، تهران: کتابخانه مسجد ولی عصر.
- ◀ مدرسی، محمدتقی، ۱۳۷۷ش. تفسیر هادایت، مشهد: آستان قدس رضوی.
- ◀ مصطفوی، حسن، ۱۳۶۰. التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- ◀ معین، محمد، ۱۳۷۶. فرهنگ فارسی، تهران: امیرکبیر.
- ◀ مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۲. تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ◀ نصرتی‌نژاد، فرهاد و گیتی بهرامی، ۱۳۹۶. «عوامل تعیین کننده هم‌باشی»، مددکاری اجتماعی، ش ۲.
- ◀ نوری (محدث نوری)، حسین، ۱۴۰۸. مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: مؤسسه آل البيت